

A magyarországi Leader Program eredményessége a 2007-2013-as tervezési időszakban

Vinkóczi Tamás: PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális-és
Gazdaságtudományi Doktori Iskola (vinkoczi.tamas@sze.hu)

Absztrakt: Az Európai Unió által ajánlott eszközrendszert minden európai országnak érdemes kipróbálni, illetve alkalmazni sajátos körülményeikre kihegyezve. A vidékfejlesztés gyakorlata sem lehet kivétel ezen ötletek átvétele, elsajátítása kapcsán. Teljes mértékben lemásolni a mások által használt folyamatot a legtöbb esetben persze nem szerencsés, hiszen minden nemzet, minden ország eltérő problémákkal küzd, illetve értékrendszerük sem azonos. Az alapötlet átvétele és annak sajátos igényekhez való igazítása az, ami elvárás lehet az efféle rendszerek adaptálásához. A művelet során számos nehézségbe ütközhetünk ugyan, de az erre irányuló irodalmak, a korábbi évek gyakorlati eredményei, illetve más országok tapasztalatai segítséget nyújtanak számunkra.

Kutatásommal szeretném feltárni, hogy a Magyarországi Leader rendszer mennyiben tér el az Európai Számvevőszék, illetve a témát kutató szakemberek és érintettek javaslataitól, elképzeléseitől. A máig erősnek tekinthető központosított rendszerekből adódóan, valamint az alulról felfelé építkező fejlesztések alacsony számának köszönhetően úgy vélem, hogy hazánk még a fejlődés útján áll ezen a téren. Elemzésen során kitérek a Leaderek egyesületi formában való működésének előnyeire, illetve térbeli átrendeződésük és számuk időbeli változására, hiszen ezek a tényezők működésüket nagymértékben befolyásolják. A 2007-2013-as időszakot alapul véve megvizsgálom a Leaderek által pályázatokra kiosztott támogatások településenkénti átlagos értékét. Az egyesületek által alkalmazott adatközlési módszertan tapasztalataim alapján nem egységes. A vidékfejlesztés alulról felfelé való megvalósulását a IV. tengelynek kellene biztosítania, hazánkban azonban a III. tengellyel szoros összeköttetésben valósul ez meg. Ennek következtében az egyesületek támogatási összegeiket néhol tengelyenként összesítve, néhol különválasztva tüntetik fel. Adatgyűjtésem során ezért az összesített adatokat részesítettem előnyben, mivel a III. tengely lényegében a nagyobb volumenű projektek támogatását segítette elő.

Fontosnak tartom azokat a fórumokat, ahol az érintettek értesülhetnek az aktuális szabályokról, pályázati lehetőségekről, határidőkről, hiszen ezek ismerete megkönnyíti a pozitívan elbíráható pályázatok elkészítését. Hazánkban az Integrált Közösségi és Szolgáltató Terek remek lehetőséget adnak az informálódásra, így ezek térbeli elhelyezkedését és számát is figyelembe vettem kutatásom során. A 2007-2013-as időszak áttekintését követően röviden kitérek a már folyó 2014-2020-as tervezési időszakra is, mivel a 2016-2017-es években elkészültek a Leaderek legújabb Helyi Fejlesztési Stratégiái.

Kulcsszavak: helyi fejlesztési stratégia, leader megközelítés, vidékfejlesztés

Abstract: The toolkit system recommended by the European Union proves to be wise to be applied by all the member states featuring their special needs and conditions. The field of rural development wouldn't meant to be an exception from adopting and applying these ideas, either. Naturally, the sheer copying of others' strategies and best practices would not be advised and fortunate, too, since every nation and country faces different challenges, problems and their value systems might also differ. Adopting the base idea and adjusting it to the local special needs should be a primary expectation when applying systems like these. We may encounter several difficulties along the process, though the set of experiences, practical results, special references of previous years and from other countries can be of great help for us.

The study would like to reveal the differences of the Hungarian Leader system from the ideas, concepts, recommendations of various experts in the field as well as of the European Court of Auditors. Taken the highly centralised Hungarian system, and the low number of bottom-up grassroot development initiatives, I consider our country staying at the beginning of the development roadmap in this matter. Through my analysis I tend to highlight upon the advantages of Leaders organised in associate legal forms furthermore on the time-scale and regional restructuring changes of their numbers, since all these factors do affect their operations, significantly. Taken the 2007-2013 planning period, I will examine the value of the support grants provided by the Leaders in average concerning the settlements. I experienced major differences in the methodology of data-sharing practices of the associations. The bottom-up grassroot rural development projects should be implemented with the support of the IVth axis, however in Hungary these are closely tied and accomplished through axis III. As a result, the associations tend to display their grant amounts totalled along the axis and sometimes even separated from it. Therefore, along my data mining process I preferred the summed-up data, since, basically, the support and achievement of the greater projects proved to be facilitated by axis III.

I consider important those forums where the people involved can be informed about the various project applications, deadlines, since being familiar with these details may contribute to the preparation of more successful project applications. In our country, the Integrated Community and Informational Service Areas do provide outstanding opportunities for gaining information, thus I have also taken into consideration the regional locations and number of such places in my research. After presenting the 2007-2013 planning period, I would also briefly touch on the 2014-2020 planning period, since the newest Local Development Strategies of the Leaders were elaborated along 2016-2017.

Keywords: local development strategy, leader approach, rural development

BEVEZETÉS

A Helyi Akciócsoportok manapság fontos részei kellene, hogy legyenek a vidékfejlesztésnek, hiszen nélkülözhetetlen a hely specifikus projektek megvalósításának támogatása a társadalmi elégedettség és a gazdasági sikeresség növelésének érdekében. Magyarországi működésük áttekintése előtt azonban fontosnak tartom bemutatni a Leader megközelítés Európai Unió gyakorlatára szerinti működési elvét.

A vidékfejlesztés négy tengely mentén valósult meg, ezek közül az első három intézkedéseket, illetve javaslatokat fogalmaz meg többek között az innovációt, mezőgazdaságot, környezet és életminőség javítást előtérbe helyezve. A negyedik tengely pedig a Leader megközelítés alkalmazását, annak megvalósíthatóságát hivatott előkészíteni. Az akciócsoportok létrejöttét a helyi köz- és magánszféra társulásai teszik lehetővé, így jogi értelemben vett egyesületi formában vidékfejlesztési feladataikat aluról felfelé jövő kezdeményezések megvalósításával hajtják végre. A Helyi Akciócsoportok a vidékfejlesztési stratégiában megfogalmazott mértékű támogatásokat kaphatnak, amiket az általuk kialakított stratégiai tervek megvalósítását célzó projektekre fordíthatnak. A Leader megközelítés hét fő sajátossága tekinthető át az 1. ábrán, melyen látszik, hogy egy több szektort érintő, integrációt és együttműködést igénylő tervezési és végrehajtási megközelítésről van szó az Európai Számvevőszék elgondolása szerint (Európai Számvevőszék, 2010).

1. ábra: A Leader megközelítések hét fő sajátossága

Forrás: Európai Számvevőszék (2010), 8. o.

A Leader Helyi Akciócsoportok fogalmát hazánkban a 122/2009. (IX. 17.) FVM rendelet határozza meg a következők szerint: „...az Irányító Hatóság ... által az előzetesen elismert vidékfejlesztési akciócsoportok közül az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló 1698/2005/EK tanácsi rendelet 3. és 4. tengelyének keretében megalakuló helyi akciócsoportok elismerési rendjével kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 93/2007. (VIII. 29.) FVM rendelet alapján kiválasztott, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló, 2005. szeptember 20-i 1698/2005/EK tanácsi rendelet ... 62. cikkének megfelelő helyi közösség.” (122/2009. FVM rendelet) Fontos figyelembe vennünk az említett fogalom mellett a negyedik tengely, továbbá a Leader megközelítés és a Leader program definícióját, melyek az Európai Unió 2010-es kiadványa szerint a következőképpen fogalmazódtak meg:

- Negyedik tengely: „A 2007-2013-as programozási időszakban a vidékfejlesztés négy tengely mentén valósul meg, melyek mindegyike összefüggő intézkedéscsomagot alkot. A negyedik tengely a Leader megközelítés” (Európai Számvevőszék, 2010, 5).
- Leader megközelítés: „Olyan módszer az uniós vidékfejlesztési politika céljainak megvalósítására, amely a hagyományos, fentről lefelé irányuló megközelítés helyett alulról felfelé építkezik. A LEADER francia mozaikszó, melynek jelentése: „közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében” (Európai Számvevőszék, 2010, 5).
- Leader program: „A Leader-megközelítés megtervezését és gyakorlatba ültetését szolgáló, a tagállam által előkészített és a Bizottság által jóváhagyott dokumentum” (Európai Számvevőszék, 2010, 5).

Láthatjuk, hogy a megközelítés, magának az elvnek a működését tartalmazza, amely egy, a centralizált jellegtől eltérő fejlesztési lehetőséget kínál a vidéki térségek számára. A program pedig az ország vidékfejlesztését összefogó dokumentum, mely a Leader megközelítés módszertanát is magába kellene foglalja. Országunkban Új Magyarország Vidékfejlesztési Programként ismert, amely hét éves időtartamú tervezési időszakokra határozza meg a hazai vidékfejlesztés irányvonalait, támogatási területeit és a kiosztható szubvenciók mértékét. Magyarországon a Régiók Bizottsága a 2007-2013-as tervezési időszak kritikájaként fogalmazta meg, hogy: „sajnálatosnak tartja, hogy a rendeletben a LEADER szerepe nem világos. A LEADER egyrészt a 4.2. cikkben negyedik kiemelt célkitűzésként, másrészt az első három kiemelt célkitűzés elérésére hozott intézkedések megvalósításának módszertanaként került meghatározásra. A Régiók Bizottsága ösztönzi, hogy a LEADER megkapja a neki járó helyet, mint külön súlyponti tengely, hasonlóan az INTERREG által a regionális politikában betöltött szerephez. A LEADER módszeres beépítése az összes területbe azt a veszélyt rejti magában, hogy ennek a koncepciónak az egyedisége és hozzáadott értéke elvész” (Régiók Bizottsága 2005). Hazánkban a negyedik tengelyen túl a harmadik tengely támogatás kiosztásának egy része is a Leader

megközelítés alapján történik (volgyvidek.hu, korosokvolgye.hu), olvashatjuk több Leader Akciócsoport honlapján. Azt gondolom, hogy a vidékfejlesztési programban előre meghatározott támogatási keretek szélesebb körű felhasználására kerülhet sor ennek következtében, így ezt pozitívumként könyvelhetjük el. A Leader programokkal kapcsolatosan Riszikai Csaba, regionális fejlesztésekkel foglalkozó kutató úgy vélekedik, hogy – az emberi tényezőből adódóan – az előkészítő szakaszban nem volt elegendő külső forrás a szükséges – pl. elemzési, tervezési – feladatok teljeskörű lebonyolításához. Kiemeli emellett a politikai pártok túlzott részvételét a programban, mely elképzelésre a Leader térségek és a választó körzetek közötti párhuzam alapján következtet (Riszikai, 2009). A külső hatások tehát befolyásolták a magyar Leader program működését, azonban a Helyi Akciócsoportok a harmadik és negyedik tengely együttműködése által nagyobb vidéki projektek megvalósítását is lehetővé tették a 2007-2013-as időszakban. A negyedik tengely forrásait kétféle részre bonthatjuk, egyrészt fejlesztési, másrészt működési forrásokra (Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület, 2011). A Leaderek fejlesztési forrásai önálló projekt-támogatásokként kezelendők, így nem vonhatók össze a harmadik tengely támogatásaival, mivel az Európai Bizottság tiltja a projektek kettős finanszírozását. A működési források a Leader egyesületek fenntartható működését, intézményi létét és az általuk foglalkoztatottak bérezését kell, hogy fedezzék. A negyedik tengely forrásai tehát nagyrészt a működés kereteit biztosítják, de ezen felül kisebb projektek támogatására is lehetőségük nyílik ezáltal. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy kapnak pénzügyi támogatást stratégiáik kialakítására, melyek a tervezési időszakok egyesületenként eltérő célrendszereit hivatottak bemutatni. Az 1. táblázatban áttekinthető, hogy az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program miként foglalja össze a harmadik és negyedik tengely stratégiájának összefüggésrendszerét.

1. táblázat: A harmadik és negyedik tengely stratégiájának összegzése

Általános cél (tengely)	Közösségi prioritások	Nemzeti prioritás	Beavatkozási akciók
Az életminőség javítása a vidéki térségekben és a gazdasági tevékenységek diverzifikációjának elősegítése	Munkahelyteremtés és a növekedés feltételeinek kialakítása	A gazdasági fejlődés elősegítése és az életminőség javítása a vidéki térségeken, illetve a természeti és kulturális örökség megőrzése	A diverzifikáció, mikroállalkozások és turizmus természeti és kulturális örökségre épülő támogatása
			Az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása és a természeti és kulturális örökség megőrzése (falumegújítás)
	A kormányzás javítása	A kistérségi szintű kormányzás elősegítése	A helyi kapacitásépítés támogatása
		A LEADER csoportok erősítése és támogatása	

Forrás: Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2007-2013, 82. o.

Fontosnak látom kiemelni, hogy a dokumentum szerint a Leader programokban a harmadik tengely célkitűzései a leghangsúlyosabbak, de az akciócsoportoknak emellett az első és második tengely céljait is szem előtt kell tartaniuk (ÚMVP, 2007). Az 1. táblázat tükrözi a harmadik és negyedik tengely szoros kapcsolatát, így látszik, hogy a harmadik tengely végzi a nagyszabású, fontosabb projektek kiválasztási és támogatási folyamatának a lebonyolítását. A negyedik tengely pedig főként a intézményi kereteket biztosítja a projektek kiválasztásához és megvalósításához.

A harmadik és negyedik tengely közreműködésével meg kell valósítani a helyi fejlesztési stratégiákat, amihez az utóbbi hozzájárul a hazai és nemzetközi térségek közötti együttműködések megteremtésével, illetve a működéshez és készségek elsajátításához kapcsolódó költségek biztosításával. Az összetett fejlesztések (pl. mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, környezeti adottságok, vidéki gazdaság) kisebb mértékű támogatását, előre haladását kell, hogy preferálja egyéb együttműködést és intézményi keretet biztosító kötelezettségei mellett. A harmadik tengely a vidéki életminőség javításával, biztonságos megélhetéshez való hozzájárulásával egészíti ki a negyedik tengely támogatási keretét. A turisztikai tevékenységek ösztönzése, a falumegújítás elősegítése (ÚMVP 2007) csak néhány támogatási területe ezen tengelynek, melyeknek már az elnevezése is magasabb támogatási összegekre, nagyobb projektek megvalósítására enged következtetni. A tengelyek közötti összefüggések megismerését követően térjünk át a 2007-2013-as tervezési időszak elemzésére, kitérve az eddig elvégzett kutatások megállapításainak áttekintésére.

A 2007-2013-AS IDŐSZAK TAPASZTALATAI

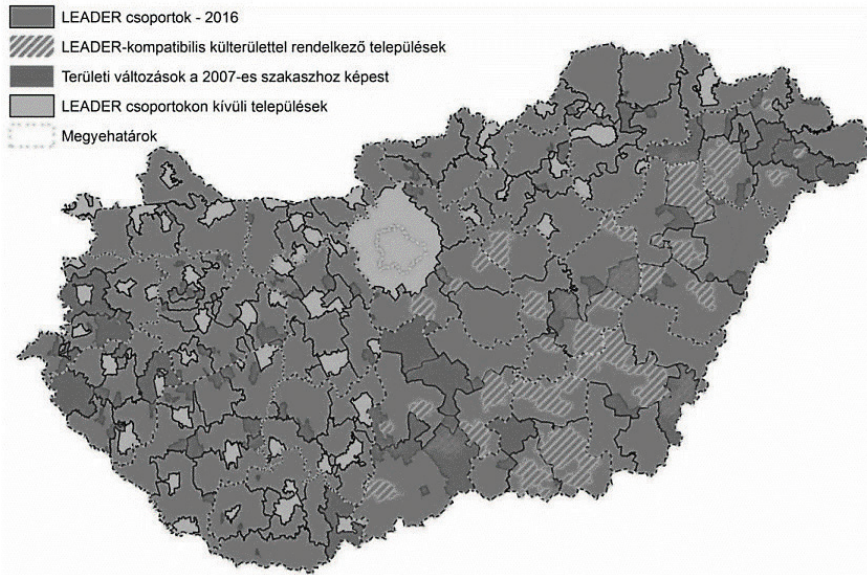
A 2007-2013-as tervezési időszakra vonatkozó vizsgálatok kapcsán Baranya megyében arra a következtetésre jutottak, hogy a központi hatalom túlsúlyba került a Leader programban. Hazánkban a program végrehajtása túlzottan szigorú keretek között zajlik, ami az akciócsoportok létrehozása mellett igaz a stratégia kidolgozásának módszertanára is. Az erős szabályozottság következtében a Leader programra is a felülről vezérelt jelleg vált jellemzővé, ráadásul a megvalósítás folyamata erőteljes állami kontroll alatt áll (Póla et al., 2015). A folyóiratcikk szerzői, Póla Péter et al. a következőképpen fogalmaztak a Leader program központosított jellegét illetően: *„Az állam e tekintetben jelentősen csorbította a LEADER alulról felfelé építkező (bottom-up) jellegét, és olyan vidékfejlesztési tervezési eszközzé alakította át azt, amely a központi hatalom elvárásai szerint működik”* (Póla et al. 2015, 178).

Az alulról felfelé való építkezés úgy vélem a vidékfejlesztés egy fontos alapvetése kellene, hogy legyen, nélküle ugyanis elvesznek a program általam legfőbbnek vélt előnyei. A korábban bemutatott – az Európai Számvevőszék által 2010-ben megfogalmazott – Leader megközelítés sajátosságai emiatt Magyarországon nem tudnak megfelelően érvényesülni. Kovács et al. gondolatai nyomán fontos

megemlíteni, hogy a hazai Leaderek működésének problémáit ezen elvek háttérbe szorítása nyomán tapasztaljuk, minek következtében a program a decentralizáció helyett a központosítás erősödését okozza. Azt is érdemes figyelembe venni a Leaderek kapcsán, hogy a klasszikus módszertan csakis úgy valósulhatna meg, ha rugalmasan, szabadon hozhatnának döntést és a jelenlegi centralizált, túlszabályozott működés háttérbe szorulna (Kovács et al. 2010). Az Európai Unió elképzeléseken túl megemlítendő a szakirodalmak is, melyek között Shortall et al. szintén a Leader programoknak – egy másik megközelítés mentén – az alulról felfelé történő kezdeményezések társadalmi kirekesztettség csökkentő hatásait emeli ki (Shortall et al. 1998). Fontosnak tartanám, hogy a Leader kezdeményezés az uniós, illetve hazai kutatói elképzelések mentén működjön, kiemelve Fodor et al. 2006-os megállapítását ezzel összefüggésben, miszerint a helyiek saját maguk döntenek a helyi fejlesztésekről, melyek az adott terület és lakosság igényeihez igazodnak (Fodor et al. 2006).

Az említett döntéshozással kapcsolatosan mindenképpen megemlítendő Dr. Patkós Csaba meglátásai. Véleménye szerint a Helyi Akciócsoportok megfelelő működésének fontos feltétele a folyamatos működés, hiszen a bizalmi kapcsolatok kialakításának egyik alapfeltétele ez, akár területi, akár szimbolikus, akár intézményi keretben beszélünk a Leaderek együttműködésének színteréről. A 2000-2006 közötti időszakban „Leader +”-ként ismert, kísérleti program folytatásában a korábbi HACS-ok jelentős része már nem vett részt, így az említett folyamatos működés már itt is nehézségekbe ütközött. A 2007-es időszak kezdetével ismét változás történt a Leaderek területiségét illetően, mivel a települések integrálásával nagy méretűvé duzzadt az említett együttműködések kiterjedése. A méretbeli növekedés problémák forrása lett, hiszen a kis méretből adódó előnyök kihasználása így megkérdőjelezhetővé vált, illetve a kevés tapasztalattal rendelkező helyi menedzsment szervezeteket az integráció levezénylése nehéz helyzetbe hozta. Az ezt követő, 2016-ban induló ciklus regionális kontextusában a legnagyobb változást az a kormányzati döntés okozta, miszerint a csoportoknak meg lett tiltva a megyehatárokon való átívelés. A változás eredményeképpen számos – addig sikeresen működő – partnerségi együttműködés véget ért, illetve átszervezések is történtek ezen a téren, így néhány korábban jólműködő HACS megszűnt és új jött létre helyette. A területi dimenzió kapcsán megemlítendő még azok a városok, melyek csupán külterületükkel járulnak hozzá az akciócsoportok munkájához. Életkörülményeket javító szerepük kapcsán főként az Alföld szegényebb térségeiben lenne fontos tevékenységükkel való hozzájárulásuk a HACS-ok működéséhez (Patkós, 2016). A 2. ábrán áttekinthetjük az említett változásokat 2007 és 2013 között, valamint a 2016-os ciklus hatását a Leaderek területi megoszlására.

2. ábra: A Leaderok területi elhelyezkedése, 2007-2016

Forrás: Patkós, 2016, 11

A 2007-2013-as időszak átláthatóságát segítő, az akciócsoportok, illetve a kedvezményezett települések és népességük számának pontos, régiókénti megoszlását tartalmazza a 2. táblázat.

2. táblázat: Helyi Akciócsoportok számának megoszlása Magyarországon (2007)

Régió	Helyi akciócsoport (db)	Kedvezményezett települések	
		Száma (db)	Népessége (fő)
Észak-Alföld	17	382	1 020 290
Észak-Magyarország	16	596	744 502
Dél-Dunántúl	15	647	539 408
Dél-Alföld	14	252	789 487
Közép-Dunántúl	14	389	559 926
Nyugat-Dunántúl	13	646	518 060
Közép-Magyarország	7	107	284 619
Magyarország összesen	96	3 019	4 456 292

Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/debrecenvidekfejl.pdf> (6. o.)
Letöltve: 2016.12.11.

A sorrend felállítása során az akciócsoportok számát vettem alapul, hogy láthassuk, vajon a fejletlenebb régiókban található-e több akciócsoport. Hazánkban az északi és déli területek számítanak gazdaságilag a legkevésbé fejletnek, így gondolatmenetemet alátámasztja a 2. táblázat, hiszen kis eltéréssel ugyan, de az elmaradotabb régiókban több helyi akciócsoport található. Ennek eloszlására természetesen a gazdasági tényezőkön túl az érintett település fejlettsége és népességszáma is hatással van. A 2007-es Leader program regisztrációs időszakának végétével már hazánk településeinek több, mint 95%-a, a népességnek pedig közel 45%-a lett érintett Leaderben (KSH, 2009). Ennek köszönhetően a fejlesztések számának növekedése volt valószínűsíthető, azonban ennek megvalósulását bizonyos akadályozó tényezők (pl. főként háttérfeladatok ellátása) sajnálatosan meggátolták.

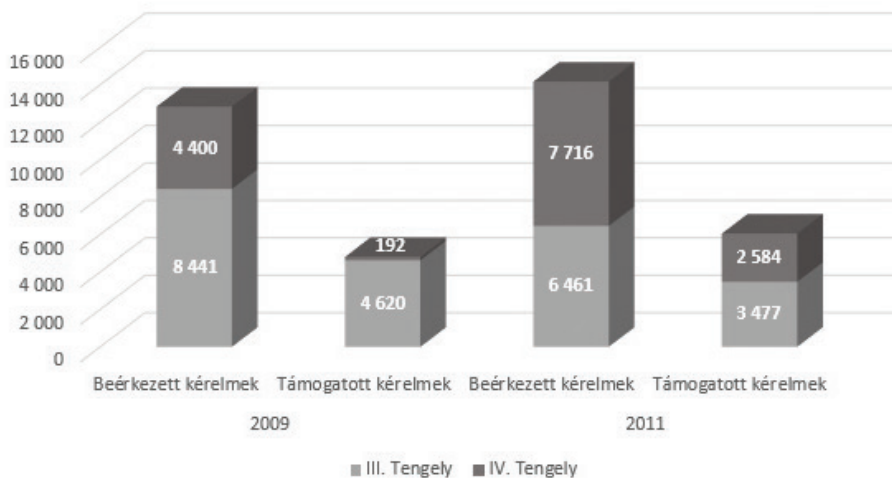
Az akciócsoportokra jellemző egyesületi, konzorciumi szerveződés alacsony szinten jön létre, ezáltal közelebb áll a megvalósítási szinthez, mint az első és második. tervezési tengely. Az egyesületi forma lehetővé teszi a korlátozásmentes tagfelvételt, a gyors alapíthatóságot, illetve hozzájárul a tagok szerepének kulcsfontosságú tényezőként való megjelenéséhez. A tervezés és megvalósítás alacsony szintről felfelé történő végrehajtása ezen szempontból kiváló lehetőség lehetne a vidéki települések számára. Hazánkban a harmadik tengely terveinek megvalósítása részben horizontálisan, részben vertikálisan – helyi vidékfejlesztési stratégiák által – történik, ebből kifolyólag a Leader HACS-ok is érintettek ezek végrehajtásában. A negyedik tengely által támogatott projektek nagyrészt a munkahelyteremtésre, közbiztonság javításra, közösségfejlesztésre fókuszálnak. Az akciócsoport civil szervezetek, települési önkormányzatok, illetve vállalkozások együttműködésével jön létre, így a köz, civil és üzleti szféra szinergiája a legjobb stratégiák kialakítását tenné lehetővé. A 2007-2013-as időszakban 96 darab Helyi Akciócsoport működött országszerte. Mindegyikük helyi vidékfejlesztési stratégiát dolgozott ki annak érdekében, hogy körülrajzolódjanak az általuk lehatárolt területek legfontosabb tényezői (EMVA, 2007).

A Leader egyesületek működését vizsgálva kihagyhatatlan annak áttekintése, hogy az önkormányzatok, civil szervezetek és vállalkozások milyen arányt képviselnek az akciócsoportok tagságának összetételében. Átlagos magyar helyi közösségre vetítve a három szféra nagyjából azonos arányban jelenik meg a felépítést illetően, illetve néhol a vállalatok kisebb arányt képviselnek (Patkós, 2016). Az egyesületekre vonatkozó előírás szerint a közszéfera szereplői – az arányokat tekintve – nem haladhatják meg az egyesülés tagjainak a 40%-át (Pannónia Kincse Leader Egyesület).

A következőkben bemutatásra kerül, hogy a Leaderekhez köthető tengelyek (III., IV.) 2007 és 2013 között – támogatási időszakonként – hány darab kérelmet nyújtottak be, illetve ezek közül hányat bíráltak el támogatandónak. A 3. ábra szemlélteti a két tengely 2007-2009-ig és a 2009-2011-ig benyújtott támogatási kérelmeinek számát. A 3. ábra egyik legfőbb mondanivalója, hogy a negyedik tengely által beadott és támogatott kérelmek száma miként alakult, hiszen a 2009-ben beérkezettek csupán 4,4%-a jelent meg támogatott kérelemként az Új Magyarország

Vidékfejlesztési Stratégia monitoring jelentése szerint. 2010-re valamelyest javult ez az arány, de ekkor is csak kérelmek 23%-a kapott pozitív elbírálást. Ezzel szemben a harmadik tengely mindkét évben több mint 50%-os támogatott kérelemarányal rendelkezett. A jelentésben ugyan kiemelik, hogy a kérelemszámmal kapcsolatos adatok feltöltése a Helyi Akciócsoportok által történik, de úgy vélem, hogy ez csak a megbízhatóbb adatforrásként való kezelését erősíti.

3. ábra: A harmadik és negyedik tengely támogatási kérelmeinek száma (db)

Forrás: Saját szerkesztés az ÚMVST 2007-2013 Stratégiai Monitoring Jelentéseinek adatai alapján^{[1] [2]}

Tekintsük meg a 3. táblázatban, hogyan tervezték a támogatások kiosztását az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban. Szembetűnő, hogy a konkrét vonatkozási területre (falu, város, kistérség) közelebb fekvő tengelyeknek jóval alacsonyabb összegű kereteket terveztek. Kiemeltem az aluról felfelé jövő vidékfejlesztési kezdeményezések végrehajtását segítő szinteket, melyek a tervezett teljes összeg 19%-át kellett, hogy lehívhassák a program szerint. Érezhető, hogy ez a felosztás nem kedvez az aluról jövő javaslatoknak, inkább a magasabb szintű intézkedési tervek bizonyos mértékű lefelé áramlását részesíti előnyben.

[1] http://umvp.kormany.hu/download/e/1d/50000/%C3%9AMVST_SMJ_2012.pdf (Letöltve: 2016.12.09.)

[2] http://umvp.kormany.hu/download/d/3d/40000/%C3%9AMVST_SMJ_2010.pdf (Letöltve: 2016.12.09.)

3. táblázat: Az ÚMVP 2007-2013 tervezett támogatási összegei tengely bontásban (Euró, %)

Tengely	Teljes közpénzből történő hozzájárulás (Euró)	Az EMVA hozzájárulás átlagos mértéke (%)	Az EMVA hozzájárulás összege (Euró)
Tengely	2 366 378 274	71,77%	1 698 357 613
Tengely	1 626 706 126	76,86%	1 250 219 555
Tengely	690 690 802	71,77%	495 711 102
Tengely	272 355 669	76,86%	209 321 387
Technikai segítségnyújtás	202 978 313	75,00%	152 233 735
Összesen	5 159 109 184	73,80%	3 805 843 392

Forrás: Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013 (432. old.)

Véleményem szerint ez a fajta hozzáállás a vidékfejlesztés számára nem túl kedvező, hiszen adott településen tudják a legjobban megállapítani azt, hogy ott milyen fejlesztésekre lenne szükség.

A TÁMOGATÁSOK MÉRTÉKE A 2007-2013-AS IDŐSZAKBAN

Nézzük meg a 2007-2013-as időszak néhány Leader egyesülés bevonásával megvalósított projekt eredményét a 4. táblázatban, feltárva, hogy mégis milyen volumenű beruházásokra kell gondolnunk, ha a harmadik, illetve negyedik tengely támogatásairól beszélünk.

4. táblázat: A Leader Egyesületek segítségével megvalósított projektek és támogatási összegük (Ft)

Leader egyesület	Projekt cél	Tengely	Támogatási összeg
Abaúj Leader Egyesület*	Abaúji civilek megerősítése a szervezet fejlesztés eszközével	IV.	21 336 000 Ft
Abaúj Leader Egyesület	Mobil vágó és műsorkészítő konténer	III.	22 685 000 Ft
Dél-borsodi LEADER Egyesület**	Polgárőr Egyesület technikai feltételeinek javítása	IV.	1 997 710 Ft
Dél-borsodi LEADER Egyesület	Művelődési ház felújítása	III.	19 374 021 Ft
Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület ***	Játszóház létesítése	IV.	10 000 000 Ft
Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület	Perkáta Életút projekt	III.	35 493 016 Ft
Pannónia Kincse Egyesület ****	Új térségi rendezvény a PKLE területén Nyúlón	IV.	4 990 000 Ft
Pannónia Kincse Egyesület	Hagyományörző turisztikai tér kialakítása	III.	21 736 553 Ft

Forrás: Saját szerkesztés az egyesületek honlapjain található adatok alapján (lásd lábjegyzet)

A 4. táblázat alapján elmondható, hogy a negyedik tengelyre jellemző kisebb projektek általában 10 millió Ft alatti összegből valósulnak meg, közülük csak néhány komolyabb (park, tér kialakítása) haladja meg ezt az értéket. Gyakran kisebb megmozdulások, rendezvények szervezését támogatják az egyesületek, máskor pedig szálláshelyek, vendéglátóhelyek felújítását segítik elő. A korábban látott magasszámú kérelemleadásból adódik, hogy az akciócsoportok próbálnak ugyan több támogatást szerezni, de ez nem feltétlenül valósul meg a fentről jövő kezdeményezések erősebb befolyásának következtében. Az említett támogatási formákon túl különböző cégek, mikro vállalatok projektjeinek, fejlesztésének, létrehozásának, felújításainak a segítése is szerepel az akciócsoportok feladatai között.

A tengelyek egyes projekt támogatási összegeinek a különbségei is szembetűnők a 4. táblázatban, ami alátámasztja súlyuk kiemelt szerepét. A Leader támogatási összegeket jobban áttekinthetővé szeretném tenni a települések átlagos támogatottságának szemléltetésével a 4. ábrán. Az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer sajnálatosan csak a székhelyek szintjén tartalmazza az adatokat, így a felhasználás helyére nem ad rálátást. Az adatgyűjtés során

* <http://www.abaujleader.hu/palyazatok/> (Letöltve: 2016.12.08.)

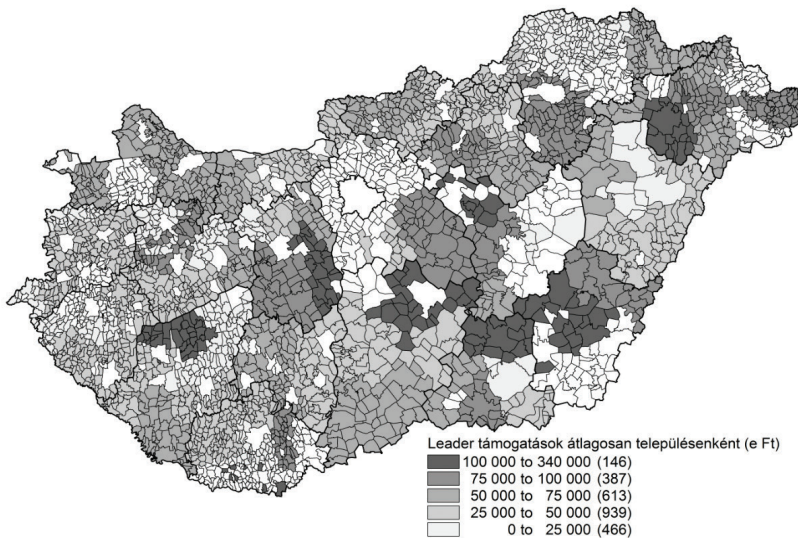
** <http://www.dble.hu/images/stories/hirek/2014/daranyi3.pdf> (Letöltve: 2016.12.08.)

*** http://www.mezofoldihid.hu/index.php?page=menu_205 (Letöltve: 2016.12.08.)

**** http://pkle.hu/docs/III.tengely_TK1_osszes.pdf (Letöltve: 2016.12.08.)

ezért elsődlegesen az egyesületi honlapokon szereplő 2007-2013-as időszakra vonatkozólag feltüntetett, támogatást nyert projektek – megvalósítás helyére vonatkozó – adatait részesítettem előnyben. Amennyiben ez nem volt elérhető, a Helyi Fejlesztési Stratégiában szereplő összegeket használtam fel. Mindösszesen 96 egyesület elnyert támogatási összegét vizsgáltam, azonban 10 esetében nem találtam semmilyen formában erre utaló adatot. Az áttekintett honlapok a harmadik és negyedik tengely támogatási összegeit hol összesítve, hol külön kezelték, így ezek összevont ábrázolását tartottam ideálisnak a vizsgálataim során. Munkavégzésem alatt rá kellett jöjjek, hogy a Leader egyesületek adatrögzítésének egységesítése, ezáltal munkásságuk nyomon követhetőségének leegyszerűsítése fontos részét kell, hogy képezze a Vidékfejlesztési Stratégiát kialakító szervek munkájának.

4. ábra: Leader támogatások átlagosan településenként 2007-2013 (e. Ft)

Forrás: Saját szerkesztés a Leader Egyesületek honlapjainak adatai alapján

A 4. ábráról leolvasható, hogy nagyobb támogatási összegek főként a Pest megyét határoló területeken, illetve Békés megyében és környékén összpontosulnak. Közepesen támogatottak Veszprém, Fejér és Heves megye települései, így kiemelkedő szerepet tölthettek be a 2007-2013-as időszak Leader támogatásait illetően. A Kelet-Balaton térségét a hét év fejlesztései turisztikai és vállalkozási szempontból előmozdíthatták. Az Alföld északi, illetve déli területein szintén számos fejlesztés valósult meg a harmadik és negyedik tengelynek köszönhetően. Kiemelendő Bács-Kiskun megye támogatottsága is, ahol a Kolon Menti Leader Egyesület 26 településének ez időszak alatt összesen közel 3 milliárd forintnyi támogatást tudott biztosítani főként életminőség javításra és gazdaságfejlesztésre (Kolon Menti Leader Egyesület, 2016.) Az említett területek azok, amelyek országunk

különböző részein leginkább előmozdíthatták saját, illetve határtelepüléseik gazdasági növekedését a vidékfejlesztési támogatásoknak köszönhetően.

A 4. ábrával kapcsolatban még kiemelném, hogy néhány nagyobb város (pl. Debrecen) is részét képezi a Leader Egyesületeknek. Ezek csupán külterületeik fejlesztése révén kerülhettek be a támogatottak közé, hiszen a lakosság-szám korlátozás következtében nagyvárosok nem tartozhatnak ebbe a körbe. Látszik tehát, hogy vidékfejlesztésre, infrastruktúra és vállalkozásfejlesztésre a 2007-2013-as időszakban jelentős összegek kerültek kiosztásra, bár a megoszlást illetően egyenletlenségek látszanak. Remélhetőleg a 2014-2020-as tervezési időszakra a felülről lefelé történő vidékfejlesztési gondolkodásmód megfordul és a helyi közösségek nagyobb szerepet kapnak ennek tervezése és megvalósítása terén.

Léteznek olyan Integrált Községi és Szolgáltató Terek (továbbiakban: IKSZT), melyek segíteni próbálják az alulról felfelé történő kezdeményezéseknek a sikerességét azáltal, hogy egy olyan közeget hoznak létre, mely fórumot biztosít ezek megvitatására. Tekintsük meg az 5. és 6. ábrán, hogy mennyiben különbözött 2012-ben és 2016-ban a működő IKSZT-vel rendelkező települések száma.

5. ábra: Működő IKSZT-vel rendelkező települések 2012.01.31.-én

Forrás: <http://player.slideplayer.hu/9/2225169/data/images/img2.jpg>
Letöltve: 2016.12.22.

6. ábra: Működő és támogatást elnyert IKSZT-kel rendelkező települések 2016.03.08.-án

Forrás: http://www.ikszt.hu/ikszt_theme/pictures/original/wwkhvun9sv.jpg
 Letöltve: 2016.12.22.

A HACS-ok gördülékeny működését segítik az IKSZT-k, melyek feladata, hogy megkönnyítsék a lakosság alapszolgáltatásokhoz való hozzáférését. Megvalósulhat ez például könyvtárak, játszóházak intézménybe való integrálásával, mely hozzájárulhat például a lakosság migrációs igényének redukálásához. Másrészt műhelynapok szervezésével elősegítik az akciócsoportok partnereinek vidékfejlesztési információkkal való ellátottságát. Szakmai programok által mutatják be a fejlesztési stratégia szerepét, valamint tájékoztatást adnak a projekteket megvalósítani kívánó vállalatoknak, civil szervezeteknek. Helyszínt biztosítanak a közeli települések esetleges együttműködésének megtárgyalására, illetve a helyi fejlesztési elképzelések megvitatásához (IKSZT.hu). Negatívumokat fogalmaz meg G. Furulyás Katalin 2007-es cikke, mely szerint az IKSZT-k egy része nem reagál az általa feltárt települési problémákra. A szegénység, a széthúzás több területen óriási problémákat okozott, a szolgáltató terek mégsem szerveztek ezek megoldására programokat. Szakemberek korábbi kutatásai is kimutatták, hogy ezen kellemetlenséggel nem szívesen foglalkoznak, mivel úgy látják, nem az ő hatáskörükbe tartozik (Furulyás, 2007).

A nemzeti Művelődési Intézet egy pályázat keretében felmérte az IKSZT-k működését és látogatottságát, mely során az IKSZT-k vezetőit, látogatóit és a települések lakosságát kérdezték meg főként kérdőívezés segítségével. Az eredmények által arra a következtetésre jutottak, hogy a fesztiválok és nagyrendezvények a leglátogatottabbak az intézményekben, de ezt közvetlenül követik az egészséggel, kikapcsolódással és vidékfejlesztéssel kapcsolatos rendezvények. Legkisebb a rétegprogramok látogatottsága, melyek többek között a különböző táborok és klubok tevékenységeit foglalják magukba (Dudás, 2015; Dudás, 2016). Az említett felmérések arra engednek következtetni, hogy az IKSZT-k működése valóban fontos a HACS-ok szempontjából, mivel azok sikeres működéséhez közvetlenül hozzájárulhat, attól függően, hogy azok milyen gyakran veszik igénybe szolgáltatásaikat. A 5. és 6. ábráról leolvasható volt, hogy közel 4,5 év alatt az IKSZT-k száma jelentős mértékben nőtt minden megyében, ami remélhetőleg a mostani tervezési időszak sikeresebb megvalósítását eredményezi.

KÖVETKEZTETÉSEK

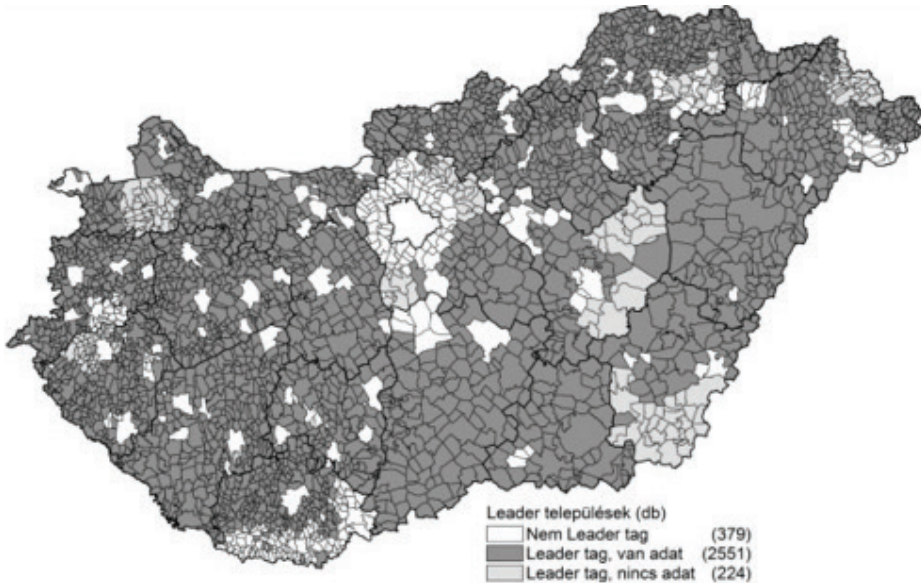
A Leader tevékenységhez kapcsolódó tengelyek, a 2007-2013-as tervezési időszakról kialakult vélemények, illetve a kiosztott támogatások áttekintése után összegezzük a vidékfejlesztési tevékenység vizsgált időszaki teljesítményét.

A Vidékkutatás 2012-2013 eredményei szerint a vizsgált időszakban a HACS-ok főként a delegált feladatok háttértámogatóiként működtek, azaz a pályázatoknak csak az adminisztrációjához járultak hozzá. Véleményük szerint fontos lenne, hogy ez megváltozzon és a fejlesztésekben sokkal aktívabban vegyenek részt. Ennek keretében az egyesületek aktívan ki kellene vegyék részüket a projektekben és erőteljesebben kellene hozzájárulniuk az együttműködések kialakulásához és fenntartásához. Segíteniük kellene a pályázókat a pályázat beadásától kezdve, egészen annak elbírálásáig, hiszen így sok hibalehetőség kizárhatóvá válhatna. Mindemellett saját kezdeményezéseknek és projekteknek is megfogalmazásra kellene, hogy kerüljenek a HACS-ok által, így önnön működésüket is egyre rugalmasabbá tehetnék (Cserneczky et al., 2014). A Leader vidékfejlesztésben betöltött szerepének pontosítása a Régiók Bizottságának álláspontja szerint fontos, hogy megvalósuljon. A harmadik és negyedik tengely szoros kapcsolata lényeges a magasabb – település szintű – támogatási összegek kiosztása kapcsán. Abban az esetben, ha a nyertes projektek kiválasztása elsődlegesen nem a Leader megközelítést alkalmazva, hanem az első és második tengely előírásainak megfelelően valósul meg, akkor a decentralizáció helyett a centralizáció elve fog érvényesülni. Baranya megye példáján keresztül is bemutatásra került az alulról felfelé irányuló tervezés és megvalósítás elsődlegességének elmaradása a 2007-2013-as időszakban, ami úgy vélem a Leader megközelítés egyik legegységibb tényezőjét szorítja háttérbe.

Szeretnék kitérni az akciócsoportok általi lefedettségre, illetve a támogatásként kapott összegek adatainak elérhetőségére hazánkban. A 7. ábrán szemléltetem a Leader egyesületek részét képező településeket, melyek hazánk területének legnagyobb részét lefedik. Korábban láthattuk, hogy a támogatási összegek mértéke is magasnak tekinthető, megoszlásuk azonban nem tűnt egyenletesnek, így néhány térség sikeresebb fejlesztéseket hajthatott végre, mint társai. Az adatgyűjtés kapcsán kiemeltem, hogy összesen 10 Leader Egyesület elnyert támogatásra vonatkozó adatait nem tudtam elérni a honlapjuk, illetve helyi fejlesztési stratégiájuk áttekintését követően, melyek tagjai „Leader tag, nincs adat” jelzést kaptak a 7. ábrán látható térképen. A weboldalak elérhetőségének javítása, a fejlesztési stratégiák egységesebb felépítése, az adatgyűjtés és közlés rendezettebb megvalósítása úgy vélem, egy könnyen megvalósítható, de emellett releváns eleme kell legyen a vidékfejlesztés sikeresebb megvalósításának és jobb nyomomonkövethetőségének.

7. ábra: Leader települések (db)

Forrás: Saját szerkesztés a Leader Egyesületek honlapjainak adatai alapján

A Leader Program projektervezési és megvalósítási folyamatban közvetlenül érintettekén túl a vidékfejlesztés sikeressége, az erre vonatkozó adatok elérhetősége a lakosság, illetve a kutatók számára is kulcsfontosságú. A társadalom véleménye mindenkor kardinális részét képezte országunk sikerességének, hiszen az elégedetlenség mindig problémákat szül, az elégedettség pedig lenyugtatja a kedélyeket. Hazánk gazdasági, társadalmi, fejlesztési,

statisztikai eredményeinek hozzáférhetősége így a köz, civil, vállalati és magánszféra számára egyaránt releváns. A vidéki népesség tájékoztatása, bevonása a vidékfejlesztésbe természetesen nehézségekbe ütközhet a korkülönbségnek és az eltérő gondolkodásmódnak köszönhetően. Azt gondolom azonban, hogy a megoldás kidolgozása, csakúgy, mint a megvalósítása csakis szoros együttműködés következtében valósulhat meg. A társadalmi és gazdasági helyzet javítása – mely a Leader Programmal is összefüggésbe hozható – a helyiek számára a legfontosabb, hiszen az ő életük, termékeik, szolgáltatásaik azok, amelyek minősége előre mozdulhatna ennek köszönhetően.

A 2016-2017-es években elkészültek a 2014-2020-as tervezési időszakra vonatkozó helyi fejlesztési stratégiák, amelyek tartalmazzák a megelőző időszak tapasztalatait. Az általam vizsgált időszakban hét év alatt legalább 100 millió forintnyi – egy településre jutó – támogatást elnyert Leader egyesületek dokumentumait tekintettem át. Az elemzés során kitértek céljaikra, sikereikre, illetve a pályázati rendszer bizonyos hátrányaira. A helyi identitástudat kialakítása és megtartása a lakosság vonzása és megőrzése szempontjából egy lényeges tényező, amit főként a civil szféra képes biztosítani. Az egyesületek ezért ezen szervezetek térségi szerepét egyre inkább ösztönözni szeretnék. Az akciócsoportok minden esetben próbálnak saját erősségeikre építeni, elsősorban a turisztikai magterületek vonzerejének külterületre való kiterjesztése által. A falumegújítás- és fejlesztés, illetve vidéki örökség megőrzése szintén az idegenforgalom növeléséhez köthető, ezek a fejlesztések (pl. köztér felújítás) azonban nem növelik a települések munkahelyeinek a számát. A gazdasági jellegű fejlesztések ezért előtérbe kerültek, melyek a turisztikai, de ugyanúgy a közép, kis és mikro vállalati környezetben létrejövő munkalehetőségek által a lakosság, de főként a fiatalok elvándorlását hivatottak visszaszorítani.

A 2008-as világgazdasági válság következtében vált igazán fontossá a munkanélküliség kezelése, melyhez szükségessé vált az említett korszerűsítések megkezdése. Nélkülözhetetlenné vált egy erős kapcsolati háló létrehozása is, annak pozitív hatásai miatt, mivel a térségen belüli és térségek közötti viszony befolyásolja az egyesület projektjeinek sikeres megvalósulását. A kapcsolatok vonatkozásában került bemutatásra munkaszervezeteiknek egy kiemelt feladata, mely az ügyfelekkel való kommunikációt, projektgenerálást, illetve a folyamatos segítségnyújtást foglalja magába. A projekteket illetően kritikaként került megfogalmazásra, hogy az ügyfélkör, támogató tevékenységek, speciális feltételek és elszámolható kiadások megállapításában az akciócsoportok nem voltak kompetensek. A kiválasztási kritériumok és a projektméretek kapcsán pedig csak korlátozott lehetőségeik voltak ezek koordinálására, befolyásolására.

A pályázati rendszer nehézkes gyakorlatát is nyomatékosították, mivel a 2007-2013-as időszakban többször előfordult, hogy forrásaik teljes mértékben nem kerültek kiosztásra. A pályázati rendszer egyszerűsítésében látják a megoldást arra a problémára, hogy a pályázói kedv újból növekedésnek induljon, mivel a vizsgált időszakban jellemzővé vált a beérkezett pályázatok innovativitásának,

újító jellegének a hiánya. Pozitív irányú fejlesztések természetesen történtek az egyesületek területein, így ezek folytatása lényeges tényező minden akciócsoport számára. A jövőbeli gazdaságfejlesztés, helyspecifikus turisztikai tevékenység továbbvitele, illetve a vállalkozásfejlesztés elősegítése áll leginkább a 2014-2020-as vidékfejlesztési stratégiák középpontjában, figyelembe véve a megelőző időszak tapasztalatait. Az 5. táblázat hivatott összefoglalni azon Leader Egyesületek nevét, településszámát és településenkénti hétéves átlagos támogatási összegét, melyek helyi fejlesztési stratégiáját figyelembe véve, az előzőekben megfogalmazásra kerültek a megelőző tervezési időszak tapasztalatai.

5. táblázat: A vizsgált Leader Egyesületek fontosabb adatai (db, e Ft)

Akciócsoport neve	Települések száma	Támogatás összeg/település
Velencei-tó Térségfejlesztő Egyesület	8	108 281 e Ft
Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület	17	108 696 e Ft
Körösök Völgye Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	20	132 550 e Ft
Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete	8	145 189 e Ft
Balatongyöngye Vidékfejlesztési Egyesület	32	148 587 e Ft
Nyírség Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	18	152 234 e Ft
Homokhátság Fejlődéséért Vidékfejlesztési Egyesület	13	163 511 e Ft
Alsó-Tisza Vidék Fejlesztéséért Egyesület	12	186 400 e Ft
Jászsági Kistérségi Helyi Közösség Egyesület	10	193 950 e Ft
Dunamelléki Leader Egyesület	9	332 955 e Ft

Forrás: Saját szerkesztés a Leader Egyesületek honlapjai alapján

A Helyi Fejlesztési Stratégiák, korábbi kutatások, felmérések és a nemzetközi tapasztalatok felhasználásával úgy vélem egy jól működő, mindenki számára elfogadható vidékfejlesztési rendszer kialakulása válhatna valóra. A Leader Egyesületek gyakorlatból szerzett tapasztalatai nagymértékben hozzájárulhatnak a rendszer hibáinak kiszűréséhez és javításához, annak érdekében, hogy gördülékenyebben működhessenek a Leaderek.

Összességében azt gondolom, hogy a Leader megközelítés, egy nagyon jó elképzelés, de az áttekintett kompetens véleményeket figyelembe véve adaptálása hazánkban kudarcba fulladt. Alapjaiban kellene újragondolni országunk vidékfejlesztését, kezdve az annak keretet adó tengelyek tevékenységének elkülönítésével és feladataik pontos meghatározásával, a települések által elindított projektek, újítások minél sikeresebb végrehajtásához. A 2014-2020-as tervezési időszak újabb tapasztalatok megszerzését teszi lehetővé számunkra, ami hozzájárulhat a vidékfejlesztés, projekt támogatás ezen módozatának minél tökéletesebb kidolgozásához.

IRODALOM

- 22/2009. (IX. 17.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák LEADER fejezetének végrehajtásához nyújtandó támogatások részletes feltételeiről.
- Cserneczy T.-Fejes I.-Finta I.-Magócs K.-Sain M.-Szabados Zs.-Szabó M.-Tóth P. J. (2014) *Vidékkutatás 2012-2013. Leader 2014-2020. Javaslatok a felkészüléshez*. MTA KRTK
- Dudás K. (2015) Többcélú közösségi terek működése. A TÁMOP 3.2.3/b-12/1 C komponens „Építő közösségek” – A korszerű többfunkciós (multifunkcionális) közművelődési fejlesztéseket szolgáló közösségi programok, együttműködések, új tanulási formák kialakulásának elősegítése projekt keretében végrehajtott kutatások főbb eredményei (kézirat), 49 old.
- Dudás K. (2016) Az integrált többfunkciós szolgáltató terek - IKSZT-k - tevékenysége. Kulturális szemle, 3. évfolyam, 1. szám. <http://kultuszemle.nmi.hu/5-szam/hazaitudomanyos-muhely/dudas-katalin-az-integralt-tobbfunkcios-szolgáltato-terek-ikszt-k-tevekenysege-2016-07-28> (Letöltve: 2017.06.29.)
- Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (2007) Darányi Ignác Terv – Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv 2007-2013 Stratégiai Monitoring Jelentés. http://umvp.kormany.hu/download/e/1d/50000/%C3%9AMVST_SMJ_2012.pdf (letöltve: 2017.02.07.)
- Európai Számvevőszék (2010) A Leader-megközelítés a vidékfejlesztés gyakorlatában. 5. sz. különjelentés. http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR10_05/SR10_05_HU.PDF (Letöltve: 2017.02.02.)
- Fodor D.-Kocsondi T.-Kocsondi J. (2006) A LEADER+ indulása Magyarországon. *Gazdálkodás*, 50, 4, 83-89
- G. Furulyás K. (2007) Egyedül a „kis”világban. Népművelői vélekedések új feladatokról, lehetőségekről, fejlesztésekről, önállóságról. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest, 12-13
- Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér (2016) Az integrált közösségi tér működésének leírása. <http://www.ikszt.hu/az-ikszt-rol.html> (Letöltve: 2016.12.22.)
- Kolon Menti Leader Egyesület (2016) Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 <http://nrw.dunamellekleader.hu/docs/hfs/V%e9gleges%20HFS.pdf> (letöltve: 2017.04.13.)
- Kovách I. (2005) Civil szervezetek az európai területfejlesztésben. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Kovács D.-Póla P. (2010) Some experiences of the Leader programme in Hungary – preliminary results of the ALDETEC research. In: Beauclair, A. (ed.): Regional responses and global shifts: Actors, institutions and organisations. Annual international conference 2010, Pécs, Hungary, Regional Studies Association, Seaford, 150
- Körösvölgye Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület (2017) Leader Program Magyarországon. <http://korosokvolgye.hu> (Letöltve: 2017.06.28.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2009) A vidékfejlesztés helyi térségei (LEADER térségek). Statisztikai Tükör, III. évfolyam, 103. szám <http://www.ksh.hu/docs/hun/xfftp/stattukor/regiok/debrecenvidekfejl.pdf> (Letöltve: 2016.12.11.)
- Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület (2011) Helyi Vidékfejlesztési Stratégia. <http://www.mezofoldihid.hu/images/uploaded/File/Mezofoldi%20Hid%20HVS%202011%20vegleges.pdf> (Letöltve: 2017.02.07.)
- Pannónia Kincse Leader Egyesület (2016) Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020. <http://>

pkle.hu/HFS/Pann%C3%B3nia%20Kincse%20Leader%20Egyes%C3%BClet%20HFS%2005%2023.pdf

- Patkós Cs. (2016) Vidékfejlesztési Program 2014-2020 – különös tekintettel a LEADER megközelítésre. In: A Magyar Tudomány Ünnepe az Eszterházy Károly Főiskolán. EKF, 1-15. old. http://real.mtak.hu/40539/1/PCsVid%C3%A9kfejleszt%C3%A9si%20Program_Eger.pdf (letöltve: 2017.03.02.)
- Póla, P.-Chevalier, P.-Maurel, M. C. (2015) A Leader akciócsoportok és partnerségi hálózatok működésének tanulságai Baranya megyében. Tér és Társadalom, 29, 1, 175-194
- Régiók Bizottsága (2005) Javaslat a vidékfejlesztés Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EAFRD) általi támogatásáról szóló tanácsi rendeletre COM(2004) 490 final – 2004/0161 (CNS)
- Riszikai Cs. (2009) A területiség vizsgálata a LEADER fejlesztési módszertan keretén belül In: Acta Iuventutis Geographica I. (szerk. Süli-Zakar I.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 159-167
- Shortall, S.-Shucksmith, M. (1998) Integrated rural development: Issue arising from the Scottish experience. In: European Planning Studies, 6, 1, 73-88
- Új Magyarországi Vidékfejlesztési Program 2007-2013 (2007) 2007. szeptember, Budapest. http://www.umvp.eu/sites/default/files/umvp_program_teljes.pdf (letöltve: 2017.02.07.)
- Vasa L. (2013) Civil szervezetek rendszere, szerepe a magyar agráriumban. Civil Szemle, 10, 35, 25-37
- VÁTI (2003) A területfejlesztés intézményrendszerének monitoringja. Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht, Területfejlesztési Igazgatóság. http://www.terport.hu/webfm_send/286 (Letöltve: 2017.10.01.)
- Völgyvidék Közösség (2017) ÚMVP III. tengely: Az életminőség javítása a vidéki területeken, a diverzifikáció ösztönzése. <http://www.volgyvidek.hu/umvp3.html> (Letöltve: 2017.06.28.)